ISSN: 2147-2521

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Dergisi

JOURNAL OF DIVINITY FACULTY OF CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY

مجلة كلية الإلـهيات بجامعة جنق قلعة الثامن عشر من آذار/مارس

2017, SAYI 10| 2017, ISSUE 10

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
JOURNAL OF DIVINITY FACULTY OF CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY
مجلة كلية الإلـهيات بجامعة جنق قلعة الثامن عشر من آذار/مارس
ISSN: 2147-2521|2017, SAYI 10 | 2017, ISSUE 10

ÇOMÜ İlahiyat Fakültesi Adına Sahibi / The Owner
Prof. Dr. Mirza TOKPUNAR
Dekan / Dean

Editör / Editor
Doç Dr. Ramazan DEMİR

Kitap Tanıtım Editörü / Book Review Editor
Arş. Gör. Serap USLU

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants
Arş. Gör. Bilal TAŞKIN ● Arş. Gör. Halil EFE ● Arş. Gör. Mehmet AKINCI

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Hidayet IŞIK ● Prof. Dr. Mirza TOKPUNAR● Prof. Dr. Şevket YAVUZ
● Doç. Dr. Ramazan DEMİR ● Doç. Dr. Mehmet Ali YARGI ● Yrd. Doç. Dr. Ahmed AL-ADAWY
Yrd. Doç. Dr. Yunus AKYÜREK ● Yrd. Doç. Dr. Mehmet YILMAZ

Danışma Kurulu / Advisory Board
Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN, *Cumhuriyet Üniversitesi*● Doç. Dr. Abdullah KARAHAN, *Uludağ Üniversitesi*● Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi*●Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM, *Süleyman Demirel Üniversitesi*● Prof. Dr. Ahmet YÜCEL, *Marmara Üniversitesi*● Prof. Dr. Ali COŞKUN, *Marmara Üniversitesi*● Prof. Dr. Ali AKDOĞAN, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi*● Prof. Dr. Ali İhsan YİTİK, *Dokuz Eylül Üniversitesi*● Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi*●Prof. Dr. Alim YILDIZ, *Cumhuriyet Üniversitesi*● Doç. Dr. Aziz DOĞANAY, *Marmara Üniversitesi*●Prof. Dr. Baki ADAM, *Ankara Üniversitesi*● Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ, *Uludağ Üniversitesi*●Prof. Dr. Bülent UÇAR, *Osnabrück Üniversitesi*● Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi*● Prof. Dr. Celal TÜRER, *Ankara Üniversitesi*● Yrd. Doç. Dr. Cemal Abdullah AYDIN, *İstanbul Üniversitesi*● Prof. Dr. Hakkı ACUN, *Gazi Üniversitesi*● Prof. Dr. Halil İbrahim ACAR, *Uludağ Üniversitesi*● Prof. Dr. Hanifi ÖZCAN, *Dokuz Eylül Üniversitesi*● Prof. Dr. Himmet KONUR, *Dokuz Eylül Üniversitesi*● Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK, *Sakarya Üniversitesi*●Prof. Dr. İbrahim EMİROĞLU, *Dokuz Eylül Üniversitesi*● Prof. Dr. İbrahim YILMAZ, *Atatürk Üniversitesi*● Prof. Dr. İsmail ÇETİN, *Uludağ Üniversitesi*●Prof. Dr. İsmail KÖZ, *Ankara Üniversitesi*● Doç. Dr. Kasım KÜÇÜKALP, *Uludağ Üniversitesi*● Doç. Dr. Kemal ATAMAN, *Uludağ Üniversitesi*● Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK, *Sakarya Üniversitesi*● Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ, *Ankara Üniversitesi*● Prof. Dr. Mehmet Ali BÜYÜKKARA, *Şehir Üniversitesi*● Prof. Dr. Mehmet ATALAN, *Kastamonu Üniversitesi*● Prof. Dr. Mehmet KATAR, *Ankara Üniversitesi*● Yrd. Doç. Dr. Mustafa KAYA, *Atatürk Üniversitesi*● Doç. Dr. Nuh ARSLANTAŞ, *Marmara Üniversitesi*● Prof. Dr. Osman BİLEN, *Dokuz Eylül Üniversitesi*● Prof. Dr. Osman KARADENİZ, *Dokuz Eylül Üniversitesi*● Doç. Dr. Osman Nuri KÜÇÜK, *Erciyes Üniversitesi*● Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER, *İstanbul Üniversitesi*● Prof. Dr. Ramazan BİÇER, *Sakarya Üniversitesi*● Prof. Dr. Remzi KAYA, *Uludağ Üniversitesi*● Doç. Dr. Safi ARPAGUŞ, *Marmara Üniversitesi*● Prof. Dr. Selahattin SÖNMEZSOY, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi*● Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM, *Marmara Üniversitesi*● Yrd. Doç. Dr. Talat ALFARHAN, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi*● Doç. Dr. Tevfik YÜCEDOĞRU, *Uludağ Üniversitesi*● Doç. Dr. Vejdi BİLGİN, *Uludağ Üniversitesi*● Prof. Dr. Veli URHAN, *Gazi Üniversitesi*● Prof. Dr. Veysel UYSAL, *Marmara Üniversitesi*● Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK, *Marmara Üniversitesi*● Prof. Dr. Yaşar AYDINLI, *Uludağ Üniversitesi*● Prof. Dr. Zeki ÖZCAN, *Uludağ Üniversitesi*● Prof. Dr. Ziya KAZICI, *Marmara Üniversitesi*

Basım / Printing
Pozitif Matbaa
Çamlıca Mah. 145. Sk. No : 10/19 Yenimahalle/ANKARA
Tel : 0312-3970031 E-posta : pozitif@pozitifmatbaa.com İnternet : www.pozitifmatbaa.net

İletişim / Corresponding Adress
Doç. Dr. Ramazan DEMİR, Editör,
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Çanakkale Şehitleri Yerleşkesi, 17100 Merkez / ÇANAKKALE
Tel : 0286-2180018 (İçhat: 6189) Faks : 0286-2180538 E-posta: ifd@comu.edu.tr İnternet : http ://dergipark.ulakbim.gov.tr/comuifd/

Sayı Hakemleri / Referees on This Issue
Prof. Dr. Muhammed Fatih Kesler, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi* ● Prof. Dr. Mustafa Asım Yediyıldız, *Uludağ Üniversitesi* ● Prof. Dr. Şevket Yavuz, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi* ● Doç. Dr. İhsan Arslan, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi* ● Doç. Dr. Mehmet Ali Yargı, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi* ● Doç. Dr. Mehmet Atalay, *İstanbul Üniversitesi* ● Doç. Dr. Muhammed Süleyman, *Leeds University* ● Doç. Dr. Murat Şimşek, *Necmettin Erbakan Üniversitesi* ● Doç. Dr. Ramazan Demir, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi* ● Doç. Dr. Şener Şahin, *Uludağ Üniversitesi* ● Yrd. Doç. Dr. Ferihan Özmen, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi* ● Yrd. Doç. Dr. Mansur Koçinkağ, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi* ● Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yılmaz, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi* ● Yrd. Doç. Dr. Osman Yılmaz, *Sabahattin Zaim Üniversitesi* ● Yrd. Doç. Dr. Üzeyir Durmuş, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.*

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yılda iki kez yayınlanan ulusal hakemli bir süreli yayındır. Yayınlanan eserlerin her tür sorumluluğu yazar(lar)ına, yayın hakkı Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'ne aittir. Yazıların bir bölümünün ya da tamamının tekrar yayını, Dergi Editörlüğünden izin almak koşuluyla mümkün olur.
Dergimizin Yayım ve Yazım İlkeleri 181. Sayfada yer almaktadır.

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

MAKALELER

HASAN KAPLAN
"BİR İNANÇ AŞAMASI OLARAK HANİFLİK" 7

EKREM GÜLŞEN
"OSMANLI DÖNEMİ BOSNALI BAZI MÜFESSİRLER ÜZERİNE-I (1463-1878)" 25

MANSUR KOÇİNKAĞ
"ERKEN DÖNEM FIKIH DÜŞÜNCESİNDE EHL-İ RE'Y VE EHL-İ HADÎS AYRIMI" 53

MEHMET YILMAZ
"ASR-I SAÂDET ARAP ŞİİRİNDE HABEŞİSTAN'A HİCRET" 79

SABRİ ÇAP
"RESÛLULLAH'IN TERKİSİNE BİNDİRDİĞİ SAHÂBÎLER VE ARALARINDA GEÇEN DİYALOGLARLA İLGİLİ RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ" 97

YUNUS AKYÜREK
MOĞOL BASKISI SEBEBİYLE BATIYA GÖÇ EDEN BİR ŞÂFİ'Î FAKÎHİ EBÛ ABDİLLÂH MUHAMMED B. MAHMÛD B. MUHAMMED el-ISFAHÂNÎ (H.616-688/1219-1289) 125

YÜKSEL ÇELİK
SEYYİD ŞERİF CÜRCANİ'NİN DİLCİLİĞİ VE DİLCİLİĞE YÖNELTİLEN TENKİTLER VE TAHLİLİ 143

ÇEVRİ

أحمد العدوي
"مُلاحظات على "اليوميات" في الكتابة التاريخية الإسلامية" 157
جورج مقدسي *George Makdisi*

SEMPOZYUM VE KİTAP TANITIMLARI

BETÜL BAYKA
İLK VAHİY
ŞÜKRAN ADIGÜZEL
177

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi
2017, Sayı 10
(Sayfa 79 - 96)

ASR-I SAÂDET ARAP ŞİİRİNDE HABEŞİSTAN'A HİCRET

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YILMAZ*

Özet

İslâm dininin tebliğ edilmesini emreden ayetlerin inmesiyle birlikte Allah Resûlü ilâhî buyruk gereği insanları açıktan İslâm'a davet etmeye koyulur. Başlangıçta yeni dine davet halk arasında kabul görse de Allah'a ortak koştukları putlar Allah Resûlü tarafından eleştiri konusu yapılınca Mekke halkı İslâm davetini engellemek adına aralarında söz birliği ederler. Zamanla Müşrikler Allah Resûlü'ne ve Müslümanlara fiilî işkence uygularlar. Müslümanlara uygulanan işkenceler tahammül sınırını aşınca Allah Resûlü, sahabeye geçici süreyle Habeşistan'a hicret etmeleri yolunda tavsiyede bulunur. Zira İslâm davetinin güçlenmesi gerekmektedir ve Habeşistan bu durum için en uygun zemindir. Çünkü Habeşistan ülkesine sığınanları himayesine almakla tanınan âdil bir hükümdar tarafından yönetilmektedir.

Asr-ı saâdet Arap şiiri Habeşistan'a hicret eden veya Habeşistan'a hicret edenlerle bir şekilde bağlantısı bulunan şairlerin hicrete teşvik, hicret edenlerin akıbeti hususunda endişe duyma ve Müslümanlara uygulanan baskıları hazmedememe gibi yaşanan hadiseler karşısındaki duygularını bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir.

Habeşistan'a hicret esintileri içeren şiir metinlerinde az da olsa Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîf izlerine de rastlanmaktadır. Habeşistan'a hicret hadisesinin vahyin inmeye başladığı erken döneme tekabül etmesi dikkate alındığında Kur'ân'ı Kerîm ve hadis-i şerif izlerinin az olması beklenecek bir durumdur.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Habeşistan, Hicret, Müşrik, Şiir, Şair, Dize, Kur'an-ı Kerîm, Hadîs-i Şerîf

Summary

When the Quraanic verses about Islam came to the prophet Mohammed, peace be upon him, he started straight away to announce and calling people for Islam openly. Although the Dawa to Islam has been accepted among some people in the beginning, they did not accept the position of the Prophet Muhammad, peace be upon him , when he criticized their believes or their idols . After a short time, the polytheists started to ivicon Prophet Muhammad, peace be upon him, and his Muslims followers torment. When the torture suffered by Muslims at the hands of the polytheists intensified to the point insufferable ; Prophet Muhammad, peace be upon him, asked muslims to migrate to the Habasha to protect themselves from what they have already found in Makkah. He, peace be upon him, knew very well that the Islamic Dawa must be strengthened and that Habasha ruled by a fair king who protect anyone comes to his kingdom asking for his protection .Arabic poetry in the age of early Islam carries the

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi.

feelings of poets, who emigrated to Habasha or who have some connection to migrants asking for immigration or fear the consequences of immigrants and non-endurance pressures suffered by Muslims, in all its details. Also we can find the impact of Quraan and Hadith in poetic texts that talk about migration to HABASHA even scratched the vow, and naturally the impact of Quraan and Hadith in those texts is little because the migration to Habasha coincides with the first phase of the advent of Islam .
Keywords: Islam – Habasha – Migration – polytheist – Poetry – A Poet - Verses – Quraan – Hadith

ملخص:
لما نزلت الآيات الآمرة بتبليغ دين الإسلام أخذ الرسول صلى الله عليه وسلم يدعو الناس إليه علانية وذلك تحقيقا للأمر الإلهي. وإن كانت الدعوة إلى الدين الجديد قد لقيت قبولا بين الناس في البداية فإنهم رفضوا موقف الرسول صلى الله عليه وسلم لما انتقد أصنامهم التي كانوا يشركونها بالله فأجمعوا فيما بينهم على الصد دون انتشار الدعوة الإسلامية وبعد مدة أخذ المشركون يذيقون الرسول صلى الله عليه وسلم ومن معه من المسلمين سوء العذاب فلما اشتدت ألوان التعذيب التي تعرض لها المسلمون على أيدي المشركين إلى درجة أنه لايمكنهم أن يطيقوها أشار الرسول صلى الله عليه وسلم على أصحابه أن يهاجروا إلى أرض الحبشة إلى أن يكتب الله لهم فرجا مما هم فيه؛ ذلك أن الدعوة الإسلامية كانت يجب أن تتقوى وأن أرض الحبشة هي خير أرض تفي بهذا الغرض ذلك لأنها بلد يحكمها ملك عادل اشتهر بأنه يحمي كل من يلجأ إلى مملكته.
والشعر العربي في عصر صدر الإسلام يحمل في طياته مشاعر الشعراء بكل تفاصيلها الذين هاجروا إلى أرض الحبشة أو الذين لهم صلة ما بالمهاجرين إليها كالحث على الهجرة، والخوف على عاقبة المهاجرين وعدم تحملهم الضغوط التي تعرض لها المسلمون.
وكذلك يمكن لمس أثر القرآن الكريم والحديث النبوي الشريف في النصوص الشعرية التي تحدثت عن الهجرة إلى أرض الحبشة ولو بالنذر اليسير وطبيعي أن يكون أثر القرآن الكريم والحديث النبوي الشريف في تلك النصوص قليلا نظرا لأن حادثة الهجرة إلى أرض الحبشة تزامنت مع المرحلة الأولى لفترة ظهور الإسلام.
الكلمات المفتاحية: الإسلام، الحبشة، الهجرة، مشرك، شعر، شاعر، أبيات، وزن، القرآن الكريم، الحديث النبوي

Giriş

Allah Resûlü (s.a.v.), doğumundan peygamberlikle görevlendirildiği kırk yaşına[1] kadar Mekke halkıyla iç içe yaşamıştır. Bu süre zarfında Mekkeliler, dürüstlük, güvenirlilik, düşkünlere yardım etme[2], yalandan uzak durma ve ahlâk dışı davranışlar sergilememe gibi Allah Resulü'nde var olan erdemlere yakından tanıklık etmişlerdir.[3] Allah Resûlü'nü ve yaşadığı ortamı iyi bilen[4] Mekke halkı tarafından,

[1] İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdulmelik, *Sîretu'n-Nebi*, thk.: Mecdî Fethi es-Seyyid, Dâru's-Sahabe Li't-Turâs, Tanta, 1995, I, 299.
[2] el-Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk.: Muhibbu'd-Dîn el-Hatîb vd, el-Mektebetu's-Selefiyye, Kahire, 1400, Kitâbu Bed'i'l-vahy, 3 (I, 14).
[3] el-Mubârekfûrî, Safiyyurrahmân, *er-Rahîku'l-mhatûm*, Vuzâratu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Katar, 2007, s. 64.
[4] İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmail b. 'Umar, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, thk.: Sâmî b. Muhammed es-Selâme, Dâru Taybe, Riyad, ts., IV, 254.

Allah Resûlü'ne 'güvenilir' anlamına gelen 'el-emîn'[5] lakabının layık görülmesi bu duruma işaret eden göstergelerdendir.

Allah Resûlü'ne 10 Ağustos 610 günü (Ramazan ayının 21. gecesi) vahiy meleği Cebrâil (a.s.) aracılığıyla ilk vahiy iner.[6] Böylece İnsanlık tarihinde yeni bir çığıra açılan ilk kapı aralanmış olur. Başlangıçta İslâm dini Mekke halkı arasında üç yıl boyunca tanınır ve gizlice yayılır.[7]

Allah Resûlü, Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla "Artık emrolunduğun şeyi açıkça bildir ve müşriklerden yüz çevir"[8] ve "(Önce) en yakın akrabanı uyar. Sana uyan mü'minlere (merhamet) kanadını indir."[9] ayetleri inince insanları açıkça İslam'a davet etmeye koyulur.

Yeni dine davet halk arasında kabul görse de, tapılan putlar İlâhî buyruk gereği Allah Resûlü tarafından eleştiri konusu yapılınca birkaç Müslüman dışında Mekke halkı bu durumu kabullenmek istemezler ve İslâm davetini engellemek adına söz birliği ederler.[10] Ne var ki Mekkeli müşriklerin bu bağlamda yaptıkları söz birliği, Allah Resûlü'nü İlâhî buyruğu yerine getirmekten alıkoymaz. Hal böyle olunca Mekke halkı arasında bölünmeler baş gösterir. Bir tarafta Müslüman azınlık, diğerinde ise müşrik çoğunluk söz konusudur. Allah Resûlü'nün davetine uyan Müslümanların sayısı gün geçtikçe artar. Buna mukabil Mekkeliler ve civar kabileler arasında İslâm'a giren Müslümanlara karşı şiddet eğilimi baş gösterir. Sonunda müşrikler Allah Resûlü'ne ve Müslümanlara fiilî işkence uygularlar.[11] Söz gelimi Mekkeli müşrik 'Ukbe b. Ebî Mu'ayt (v. 624/2), Allah Resûlü secde halinde iken aniden boynuna doladığı aba ile Allah Resulü'nü boğmaya kalkışır. Bu durumu gören Hz. Ebû Bekir (v. 634/13), "Rabbim Allah diyen bir adamı mı öldürüyorsunuz?" diyerek 'Ukbe b. Ebî Mu'ayt'ı iter ve Hz. Peygamber'i boğulmaktan kurtarır.[12] Yine 'Ukbe b. Ebî Mu'ayt, yeni doğum yapmış bir deveye ait plasentayı/eşi Allah Resûlü secdede iken sırtına fırlatır. Bu durumu gören Hz. Fâtıma babasının sırtından plasentayı alır ve 'Ukbe b. Ebî Mu'ayt'a beddua eder.[13] Allah Resûlü sahabeyle bir araya geldiğinde Müşrikler: "Aramızda Allah'ın kendilerine ihsanda bulunduğu kimseler bunlar mı?"[14] diyerek Müslümanlarla alay ederler. Dahası her kabile İslâm'a giren bireylerini döver ve onları kızgın güneş altında aç susuz bırakır.[15] Allah Resûlü Mekkeli müşrikler tarafından kendisinin ve sahabenin maruz bırakıldığı işkenceleri şu ifadelerle dile getirir:[16]

"Allah adına kimsenin korkutulmadığı kadar korkutuldum. Allah adına kimsenin maruz bırakılmadığı kadar eziyete maruz bırakıldım. Otuz gün boyunca Bilal'in koltuk altında sakladığı yiyecekten başka kayda değer bir şey yemedik."

Örneklerden ve Allah Resûlü'nün ifadelerinden de anlaşılacağı üzere müşrikler tarafından Müslümanlara uygulanan baskı ve işkence tahammül sınırlarını aşmıştır. Her ne kadar Allah Resûlü amcası Ebu Talib'in (v. 619/3 h.ö.) himayesinde

---

[5] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 254.
[6] el-Mubârekfûrî, *er-Rahîku'l-mhatûm*, s. 64.
[7] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 327, 328.
[8] Hicr, 15/94.
[9] Şuara, 26/ 214, 215.
[10] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 329.
[11] Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Kitâbu Manâkıbi'l- Ansâr, 29 (III, 55).
[12] Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Kitâbu Manâkıbi'l- Ansâr, 29 (III, 56).
[13] Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Kitâbu Manâkıbi'l- Ansâr, 29 (III, 55).
[14] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, III, 260.
[15] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 400.
[16] et-Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ, *el-Câmi'u'-kebîr*, thk.: Beşşâr 'Avvâd M'arûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1996, Kıyâme, Rakâik, Vera', 66. (IV, 255)

bulunduğundan bir yere kadar güvende olsa bile çoğu Müslüman Hz. Peygamber s.a.v. kadar şanslı değildir.

1. Habeşistan'a Hicretin Nedeni

Müslümanlara uygulanan baskıların ve işkencelerin had safhada olduğu bu dönemde geçmişte yaşanan benzer hadiselerin anlatıldığı Kehf suresi iner.[17] Allah Resûlü'nün Kehf suresinde anlatılan hadiselerden dersler çıkarması ve İslâm davetinin selameti için yol haritası belirlemesi beklenecek bir durumdur. Öyle de olmuştur. Nitekim Allah Resûlü sahabeye mevcut durumlar düzelinceye kadar dinlerini korumak ve maruz bırakıldıkları fitneden uzak durmak adına Habeşistan'a hicret etmeleri yolunda tavsiyede bulunur. Zira mevcut şartlar altında en güvenli yer Habeşistan gözükmektedir. Çünkü Habeşistan Kralı âdildir ve ülkesine sığınanları himayesine almaktadır. Allah Resûlü bu bağlamda sahabeye şunları söyler: [18]

"Habeşistan'a gitseniz iyi olur! Zira orada yanında kimsenin haksızlığa uğramadığı bir hükümdar bulunmaktadır. Orası dürüstlük yurdudur. Allah maruz bırakıldığınız sıkıntılara bir çıkış yolu gösterinceye kadar orda kalsanız iyi olur."

Görüleceği üzere Allah Resûlü'nün Kehf suresinde yer alan benzer hadiselerde olduğu gibi Habeşistan'a hicret edilmesi yolundaki tavsiyesi ile İslâm davetinin ve Müslümanların selâmetini garanti altına almayı planladığı aşikârdır. Zira İslâm davetinin güçlenmesi ve kabul görmesi adına güvenli bir üsse ihtiyaç vardır.[19] Allah Rasûlü'nün Habeşistan ve Habeşistan Kralı hakkında yeterli bilgiye sahip olması da bu durumu destekler mahiyettedir.

2. Habeşistan'a Hicret

Peygamberliğin V. yılında[20] başta Osman b. Affan (v. 656/35) ve eşi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kızı Rukayye (v. 624/2) olmak üzere Allah Resûlü'nün tavsiyesine uyan on iki erkek ve dört hanım sahabe Habeşistan'a hicret ederler. Böylece İslâm tarihinde ilk hicret kayda düşer. Daha sonra aralarında ez-Zubeyr b. el-'Avvâm(v. 656/36), Mus'ab b. 'Umeyr (v. 625/3), Osman b. Maz'ûn (v. 625/3) ve Cafer b. Ebî Tâlib'in de bulunduğu Habeşistan'a hicret eden sahabe sayısı seksen küsur muhacire ulaşır.[21]

Müslümanların müşriklerden kaçıp can ve din emniyetlerini sağlayabildikleri bir yere sığınmış olmaları müşriklere ağır gelir. Müşrikler sığınmacı Müslümanların Mekke'ye iadelerini istemek için Necâşî'ye iki elçi gönderirler. Mekke halkı arasında 'dâhi' olarak bilinen iki elçi 'Amr b. 'Âs (v. 664/43) ve Abdullah b. Ebî Rabî'a'dır (v. .../...).[22]

Elçiler planlandığı gibi Habeşistan'a giderler. Necâşî'nin huzuruna çıkmadan önce patriklerle görüşürler ve geliş nedenlerini anlatırlar. Aynı zamanda hediye adı altında beraberlerinde getirdikleri bazı eşyaları patriklere rüşvet olarak[23] takdim ederler. Elçiler patrikleri razı ettikten sonra Necâşi'nin huzuruna çıkarlar ve Necâşî'ye çeşitli hediyeler sunarlar. Akabinde Necâşî'ye şöyle derler:[24]

"Ey Kral, bizden bazı ahmak köleler ülkene sığındılar. Milletlerinin dinini terk ettiler ve senin de dinine girmediler. Getirdikleri yeni dini biz de sen de bilmiyoruz. Mensubu

---

[17] Ebû'l-Fidâ, İsmail b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk.: Sâmî b. Muhammed es-Selâme, Mektebetu'l-Ma'ârif, Riyad, 1984, V,136.

[18] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 408.

[19] Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 1972, I, 29.

[20] en-Neccâr, Muhammed et-Tayyib, *el-Kavlu'l-mubîn fî sîreti Seyyidi'l-murselîn*, Dâru'l-Livâ', Riyad, 1981, s. 101.

[21] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 417.

[22] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 420.

[23] Bintu'ş-Şâti', Âişe Abdurrahmân, *Ma'a'l-Mustafa,* Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1991, s. 87

[24] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 422.

bulundukları kavmin eşrafı sığınmacıları geldikleri yere iade etmen için bizi sana gönderdiler. Onların durumlarını kavimleri daha iyi görürler ve kusurlarını bilirler."
Söz isteyen patrikler Müslümanların geldikleri yere geri gönderilmeleri gerektiği yolunda fikir beyan ederler ve Necâşî'ye Müslümanların elçilere teslim edilmeleri tavsiyesinde bulunurlar. Ancak Necâşî meselenin aslını öğrenme arzusundadır. Bu amaçla Müslümanları huzuruna çağırır ve Müslümanlara inandıkları din hakkında sorular sorar. Necâşi'nin sorularını Müslümanlar adına Osman b. Affan yanıtlarken Cafer b. Ebî Tâlib de tercümanlık vazifesi görür.[25] Daha sonra Necâşi'nin talebi üzerine Cafer b. Ebî Tâlib, Meryem suresinin başından bir bölüm okur. Necâşî Kur'an okunurken gözyaşlarına hâkim olamaz ve sakalları ıslanıncaya kadar ağlar. Piskoposlar da ağlamaktadırlar ve dökülen gözyaşları sebebiyle ellerinde tuttukları Mushaflar ıslanır. Necâşi Mekkeli elçilere döner ve "Bu sözlerin ve İsa'nın getirdiği Kitabın kaynağı aynıdır. Hadi siz ikiniz gidin. Vallahi sığınmacıları size teslim etmem" der. Bunun üzerine elçiler Necâşî'nin huzurundan ayrılırlar.[26]
Her ne kadar 'Amr b. 'Âs Müslümanlar tarafından Hz. İsa hakkında genel inanca muhalif sözler sarf edildiği iddiasında bulunarak Necâşi'yi kararından vaz geçirmeyi denese de Müslümanların Hz. İsa ile ilgili görüşlerini öğrenen Necâşî, Müslümanları elçilere teslim etmeme hususunda ısrarcı tavrını sürdürür. Sonunda elçiler Mekke'ye elleri boş dönmek durumunda kalırlar.[27]
Müslümanlar Habeşistan'da Yüce Allah tarafından Allah Resûlü'ne Mekke'den Medine'ye hicret etmesine izin verilinceye kadar ikamet ederler.[28]
Habeşistan'a hicret sürecinde yaşanan olayların esintilerine az da olsa Asr-ı saadet şairleri tarafından dile getirilen dizelerde rastlanmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki aşamasında Habeşistan'a hicret sürecinde yaşanan olayların Asr-ı saadet şairlerine ait dizelerdeki esintileri değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

3. Habeşistan'a Hicret Şiiri

Habeşistan'a hicret hadisesi Mekke'de İslâm dininin ortaya çıktığı erken döneme tekabül ettiğinden günümüze ulaşan kaynaklarda Habeşistan'a hicret izleri taşıyan Asr-ı saâdet şiir metinleri oldukça azdır. Toplam beş maktadan ibaret olan söz konusu şiir metinlerinden üçü şair Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî'ye (v. 11/632), dördüncüsü Allah Resûlü'nün amcası Ebû Tâlib'e (v. h.ö.2/619) ve sonuncusu şair Osman b. Maz'ûn'a (v. 2/624) ait olduğu anlaşılmaktadır. Çalışma konusu metinler mümkün olduğunca yaşanan hadislere uygun düşecek biçimde kronolojik sıralamaya göre değerlendirmeye tabi tutulacaktır.
Habeşistan'a hicretin ilk izlerine Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî tarafından dile getirilen dizelerde rastlanmaktadır. Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî ismi Mekke müşrikleri tarafından uygulanan baskılar ve işkenceler sonucunda Habeşistan'a sığınmak zorunda bırakılan sahabe arasında yer alır.[29] Habeşistan'a hicret eden diğer Müslümanlar gibi Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî de umduğu güvenceyi ve inanç özgürlüğünü Habeşistan'da bulur. Hal böyle olunca şair,

---

[25] İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmail, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk.: Mustafa Abdu'l-Vâhid, Dâru'l-M'arife, Beyrut, 1976, III, 27.
[26] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 425.
[27] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 429.
[28] en-Neccâr, Muhammed et-Tayyib, *el-Kavlu'l-mubîn...*, s. 112.
[29] el-'Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hâcer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk.: Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî, Merkezu Hecr Li'l-Buhûsi Ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye Ve'l-İslâmiyye, Kahire, 2008, VI, 81.

müşrikler tarafından Mekke'de hala baskı altında tutulan Müslümanları Habeşistan'a hicret etmeye teşvik eder ve dizelerde şunları söyler:[30] (Basît)

يَا رَاكِبًا بَلِّغَنْ عَنِّي مُغَلْغَلَةً [31]	مَنْ كَانَ يَرْجُو بَلَاغَ اللَّهِ وَالدِّينِ
كل امرئ من عباد اللَّهِ مُضْطَهَد	بِبَطْنِ مَكَّةَ مَقْهُورٍ وَمَفْتُونِ
إِنَّا وَجَدْنَا بِلَادَ اللَّهِ وَاسِعَةً	تُنْجِي مِنَ الذُّلِّ وَالْمَخْزَاةِ وَالْهُونِ
فَلَا تُقِيمُوا عَلَى ذُلِّ الْحَيَاةِ وخزي	فِي الْمَمَاتِ وَعَيْبٍ غَيْرِ مَأْمُونِ
إِنَّا تَبِعْنَا نَبِيَّ اللَّهِ، وَاطَّرَحُوا	قَوْلَ النَّبِيِّ وَعَالَوْا فِي الْمَوَازِينِ
فَاجْعَلْ عَذَابَكَ فِي الْقَوْمِ الَّذِينَ بَغَوْا	وَعَائِذاً بِكَ أَنْ يَعْلُوا فَيُطْغُونِي

Be hey Binekli (Yolcu!) Bir mektup ulaştır benden/ Allah'ın ve dinin mesajını ummakta olan (her) kimseye/ Allah'ın kullarından baskıya uğrayan herkese/ Mekke içinde kahrolan ve de fitneye uğrayan (herkese. Şunu bilsinler ki): Biz Allah'ın (yeryüzündeki) diyarlarını geniş bulduk/ Zilletten, onursuzluktan ve hor görülmekten kurtaracak (kadar geniş)/ Öyleyse (siz de) ikamet etmeyin hayatın zilleti, onursuzca bir ölüm ve güveni olmayan bir eksiklik üzerinde./ Biz Allah'ın Peygamber'ine uyduk. (Müşrikler ise) fırlatıp attılar/ Peygamber'in sözünü ve kaçırdılar ölçüleri./ O halde azabını azgınlara kıl (Allah'ım)/ Ve sana sığındır (beni) azgınların baskın gelip bana haddi aştırmalarından.

Dizelerden de anlaşılacağı üzere Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî Habeşistan'da güvendedir ve inancının gereklerini dilediği gibi yerine getirebilmektedir. Bir başka ifade ile Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî Habeşistan'da onurlu bir hayat sürdürmektedir. Hal böyle olunca baskı altında yaşayan Mekkeli Müslümanları onurlarından ödün vermeyecekleri daha sağlıklı ortamlara göç etmeleri yolunda telkinlerde bulunmakta ve bu hususta onları cesaretlendirmektedir. Aynı zamanda Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî, Müslümanlara baskı ve işkence uygulayan müşriklere beddua etmektedir. Yine Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî, zalimlerin üstünlük sağlamamaları ve kendisini Allah yolundan uzaklaştırmamaları adına Allah'tan yardım istemektedir.

Öte yandan dizelerde şairin karakter yapısı hakkında ipucu veren ihlâs, samimiyet ve iman gücü gibi özellikler de dikkat çekmektedir. Nitekim Müşrikler Allah Resûlü'nün sözlerine itibar etmemekte ısrarcı iken şair Allah Resûlü'ne bağlıdır ve bu durum şair için övünç kaynağıdır.

Mekke'de zor şartlar altında yaşayan Müslümanlara Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî tarafından dizeler aracılığı ile yapılan telkinlerin ve cesaretlendirmelerin meyve verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî'ye ait yukarıdaki dizeler Mekke'li Müslümanlar arasında kabul görür ve dilden dile dolaşır.[32] Ancak çalışmanın seyri içerisinde de belirtildiği üzere sürgündeki Müslümanların içinde bulundukları iyi hali hazmedemeyen müşrikler, sığınmacıların iadesini temin için Necâşî'ye elçi gönderirler.

Habeşistan'a hicret esintilerine Allah Resûlü'nün amcası Ebû Tâlib tarafından dile getirilen dizelerde de rastlanır.

---

[30] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 417; Bin Yesâr Muhammed b. İshâk, *Sîretu İbn-i İshâk*, thk.: Muhammed Hamîdullah, Konya, 1981, s. 203; es-Suheylî, Abdurrahmân, *er-Ravdu'l-unuf fî şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li'bn'i-Hişâm*, thk.: Abdurrahman el-Vekîl, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, Kahire, 1967, III, 213,214.

[31] مغلغلة mektup anlamındadır. Bkz: İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab,* Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, ts. V, 3289. (Ğayn Bâbı)

[32] Bintu's-Şâti', *Ma'a'l-Mustafa,* s. 87.

Ebû Tâlib, aralarında oğlu Cafer'le birlikte bazı akrabalarının da bulunduğu Müslümanların Habeşistan'a sığınmalarından ve Habeşistan'da umdukları can güvenliğine ve inanç özgürlüğüne kavuşmuş olmalarından Kureyşlilerin duyduğu rahatsızlığı yakından takip etmektedir. Habeşistan'a sığınan Müslümanların iadeleri için Kureyşliler tarafından Necâşî'ye elçi gönderilmiş olması Ebû Tâlib'i endişelendirir. Zira ortada oğlu Cafer'in de akıbeti söz konusudur. Ebû Tâlib bu duruma daha fazla sessiz kalamaz ve Necâşî'ye ulaştırılmak üzere bazı dizeler kaleme alır. Ebû Tâlib, duygu yoğunluğu yaşadığı anlaşılan dizelerde ülkesine sığınan Müslümanlara adil davranması için Necâşî'ye telkinlerde bulunur. Ebû Tâlib, dizelerde şunları söyler:[33] (Tavîl)

أَلا لَيتَ شِعري كَيفَ في النَأيِ جَعفَرٌ	وَعَمرٌو وَأَعداءُ العَدُوِّ الأَقارِبُ
فَهَل نالَ أَفعالَ النَجاشِيِّ جَعفَر	وَأَصحابَهُ أَو عاقَ ذَلِكَ شاغِبُ
تَعَلَّم- أَبَيتَ اللَعنَ- أَنَّكَ ماجِدٌ	كَريمٌ فَلا يَشقى لَدَيكَ المُجانِبُ
تَعَلَّم بِأَنَّ اللَهَ زادَكَ بَسطَةً	وَأَفعالَ خَيرٍ كُلُّها بِكَ لازِبُ
وَأَنَّكَ فَيضٌ[34] ذو سِجالٍ غَزيرَةٍ	يَنالُ الأَعادي نَفعَها وَالأَقارِبُ

(Çok şaşkınım!) Keşke bilsem uzakta ne haldedir Cafer/ Ve de 'Amr?[35] (Yine çok şaşkınım) düşmanın[36] düşmanlarının akrabaları çıkmasına? (Kim bilir) Necâşî'nin (adil) yaklaşımları Cafer'e fayda verdi mi? Yoksa bunu birileri engelledi mi? Bil ki – Lanetleneceğin kötü eylemlerden uzak kalası (Kral!)[37]- Sen asilsin/ Saygınsın. Dolayısıyla senin katında garip kimseler[38] sıkıntı çekmez. Bil ki Allah artırdı senin geniş mülkünü/ Ve de seninle özdeş bütün hayır işlerini./ Ve (yine bil ki) sen çokça iyilik yapan, su dolu kovalara sahip[39] eli bol cömertsin./ (O denli ki) düşmanların (dahi) yararlanır kereminden ve de yakınların.

Dizelerde Habeşistan'a sığınan Müslümanların iadesi için Mekke'li müşrikler tarafından tezgâhlanan tuzaktan Ebû Tâlib'in endişelendiği ve sığınmacıların akıbeti hakkında üzüntü duyduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bir baba olarak Ebû Tâlib, oğlu Cafer'in akıbetini sorgulamakta ve Necâşî tarafından iyi karşılanıp karşılanmadığı hususunda emin olma arzusundadır.

Öte yandan Cahiliye döneminde kralların sempatilerini kazanmak adına söylenen 'أبيت اللعن/ Lânetleneceğin kötü eylemlerden uzak kalası Kral!' biçimindeki meşhur selâm kipinin Ebû Tâlib tarafından dizelere yansıtılmış olması dikkate şayandır. Ebû Tâlib'in söz konusu selâm kipini kullanmakla doğrudan kralın duygularına hitap etmeyi amaçladığı aşikârdır. Zira konum aralarında şairin oğlu Cafer'in de bulunduğu Müslüman sığınmacılara adil davranmaya Necâşî'yi teşvik etme

---

[33] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 420-421; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ, *el-Bidâyetu ve'n-nihâye*, thk.: Ahmed Ebû Mulhim vd., Dâru'r-Reyyân, Kahire, 1988, II, 74.

[34] رجل فيض çokça iyilik yapan kimse anlamındadır. Bkz: İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab,* V, 3500. (Fâ Bâbı)

[35] Şair burada عمرو ile Habeşistan'a sığınan Müslümanların iade edilmeleri amacıyla Müşrikler tarafından Necâşî'ye gönderilen elçi 'Amr b. el-'Âs'ı kastetmektedir. Bkz: Altunci, Muhammed, *Dîvânu Ebî Tâlib 'Ammi'n-Nebiyy sallallahu 'aleyhi ve sellem*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1994, s. 20.

[36] Burada 'düşman' ifadesi ile Hz. Peygamber s.a.v. kastedilmektedir. Bkz: Altunci, *Dîvânu Ebî Tâlib,* s. 20.

[37] 'أبيت اللعن/ Lanetleneceğin kötü eylemlerden uzak kalası' anlamında Cahiliye Arapları tarafından kralları selamlamada kullanılan ifade biçimidir. Bkz: el-Merzûkî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu Dîvâni'l-hamâse*, thk.: Ğarîd eş-Şeyh,Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2003, s.154,155.

[38] Burada 'garip kimse' ifadesiyle Habeşistan'a sığınan Müslümanlar kastedilmektedir. Bkz: İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 420.

[39] ذو سجال cömert olmaktan kinayedir. Bkz: Altunci, *Dîvânu Ebî Tâlib,* s. 20.

konumudur. Bu bakımdan dizelerde şiir sanatının olmazsa olmazı kabul edilen ve Ebû Tâlib'in derinden hissettiği anlaşılan duygu yoğunluğu[40] açıkça görülmektedir.

Günümüze ulaşan kaynaklarda Ebû Tâlib tarafından Necâşî'ye hitaben yazılan dizelerin muhatabına ulaşıp ulaşmadığı hususunda yeterli bilgi yer almamaktadır. Ancak söz konusu dizelerin Müşrikler üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira dizeleri işiten Mekkeli bir müşrik alaycı ifadelerle kafasını sallar ve şunları söyler:[41]

"'Amr ve arkadaşının kurduğu tuzak hakkında yaşlı Ebû Tâlib tarafından dile getirilen dizeleri muhataba ne ulaştırır ki? Ne faydası olur şiirin Necâşî'ye ve patriklere rüşvet olarak götürdükleri hediyelerin yanında?"

Ebû Tâlib'e ait dizelerin Kureyşli müşrik tarafından alay konusu edilmesi, yaşanan gerginliğin ve endişenin dışa yansımasının tezahürü olduğu açıktır.

Mekke halkının İslâm'a girdiği ve Müslümanlara artık baskı uygulanmadığı yolunda yayılan söylentiler üzerine Habeşistan'dan Mekke'ye dönen şair Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî tarafından Mekke'de dile getirilen dizelerde de Habeşistan'a hicret izlerine rastlanmaktadır.

Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî Habeşistan'dan Mekke'ye döndüğünde durumun söylendiği gibi olmadığını ve Müslümanların hala Müşrikler tarafından baskılara maruz bırakıldığını görür.[42] Bu durum karşısında hayal kırıklığı yaşayan şair, Mekke halkının İslâm'a girmeme yolundaki ısrarcı tutumuna ve inatçı yaklaşımına ağır eleştiri getirdiği dizelerde şunları söyler:[43] (Tavîl)

وَتِلْكَ قُرَيْشٌ تَجْحَدُ اللَّهَ حَقَّهُ ... كَمَا جَحَدَتْ عَادٌ وَمَدْيَنُ وَالْحِجْرُ

فَإِنْ أَنَا لَمْ أَبْرِقْ فَلَا يَسَعَنِّي ... مِنَ الْأَرْضِ بَرٌّ ذُو فَضَاءٍ وَلَا بَحْرُ

بِأَرْضٍ بِهَا عَبَدَ الْإِلَهَ مُحَمَّدٌ ... أُبَيِّنُ مَا فِي النَّفْسِ إِذْ بَلَغَ النَّقْرُ

Ve işte Kureyş budur: İnkâr eder hakkını Allah'ın/ Tıpkı Ad, Medyen ve (Peygamber Salih'in kavmi olan) Hicr (halklarının)[44] inkâr ettiği gibi. Dolayısıyla çarpmazsam ben yıldırım olup (düşmanlarımı) [45] Barındırmasın beni/ Gök kubbe sahibi ne bir kara ne de deniz yeryüzünden./ Muhammed'in İlâh'a kulluk ettiği bir yerde/ Dile getiriyorum gönülde hissedileni arzu edilen menzile ulaşıldığı vakitte.

Dizelerde Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî, Allah tarafından gönderilen peygamberlere uymadıklarından Allah'ın gazabına uğramış ve helak olmuş azgın Ad, Medyen ve Hicr halkları ile Kureyş kabilesini aynı kefeye koymaktadır. Zira şair, Müslümanlara baskı uygulayan ve Allah Resûlü'ne iman etmemekte ısrarcı olan Kureyş kabilesi karşısında öfkelidir. Hal böyle olunca şair, despot Kureyş kabilesinin Müslümanlara uyguladığı baskı, zulüm ve işkence karşısında intikam duygularıyla doludur. Nitekim şair dizeleri Kureyş kabilesinin İslâm dinine ve İslâm Peygamberine yönelik olumsuz tutumu karşısındaki duygularını açığa vurmak adına dile getirdiğini ifade etmektedir. Kaldı ki dizede yer alan لم أبرق ifadesi sebebiyle

---

[40] Ali, Ahmed Muhammed, *el-Edebu'l-islâmî darûra*, Râbitatu'l-Câmiâti'l-İslâmiyye, Kahire, 1991, s. 91.

[41] Bintu'ş-Şâti', *Ma'a'l-Mustafa*, s. 88.

[42] Zalad, 'Abdurrahîm Mahmûd, *et-Te'sîru'n-nefsî li'l-İslâmi fi'ş-ş'ir v devruhu fî 'ahdi'n-nubuvve*, Dâru'l-Livâ' Riyad, 1983, s. 122.

[43] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 418; Bin Yesâr Muhammed b. İshâk, *Sîretu İbn-i İshâk*, s. 211; el-Cezerî, 'Izzu'd-dîn b. el-Esîr Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Usdu'l-ğâbe fî m'arifeti's-sahâbe,* Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1989, III, 103.

[44] et-Taberî, Ebû Cafer b. Cerîr, *Tefsîru't-Taberî, Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*, thk.: Abdullah b. 'Abdi'l-Muhsin et-Turkî, Dâru Hecr, Kahire, 2001, XI, 104.

[45] Şair burada أبرق fiili ile düşmanı tehdit etmeyi ve düşmandan intikam almayı amaçlamaktadır. Bkz: İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 418.

Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî'nin 'düşmanı tehdit eden intikam sahibi' anlamına gelen المبرق lakabıyla şöhret bulmuş[46] olması da bu durumu desteklemektedir.

Şair Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî'nin Müşrikler karşısında verdiği mücadele sırasında Tâif'te şehit düşmüş olması[47] da inandığı hak davayı savunma yolunda gösterdiği samimiyete, ihlâsa ve iman gücüne işaret ettiği muhakkaktır.

Habeşistan'a hicret izlerine Osman b. Maz'ûn tarafından dile getirilen dizelerde de rastlanmaktadır.

Osman b. Maz'ûn İslâm'a girdiği ilk günden itibaren amcasının oğlu Umeyye b. Halef (v. 2/624) tarafından Mekke'de çeşitli baskılara maruz bırakılır. Osman b. Maz'ûn putperestliğe geri dönmesi için kendisine yapılan baskılara dayanamaz ve Habeşistan'a hareket eden ilk muhacir kafilesi arasında yerini alır.[48] Habeşistan'da umduğu özgürlüğü yakalasa da geçmişte amcasının oğlu tarafından maruz bırakıldığı baskıları unutamaz. Şair Habeşistan'da iken[49] kaleme aldığı dizelerde Umeyye b. Halef'in (v. 2/624) baskıcı tutumuna ağır eleştiriler getirir ve şunları söyler:[50] (Tavîl)

أَتَيْمَ بْنَ عَمْرٍو لِلَّذِي جَاءَ بِغْضَةً ... وَمِنْ دُونِهِ الشَّرْمَانِ[51] وَالْبَرْكُ أَكْتَعُ

أَأَخْرَجْتَنِي مِنْ بَطْنِ مَكَّةَ آمِنًا ... وَأَسْكَنْتَنِي فِي صَرْحِ بَيْضَاءَ تَقْذَعُ

تَرِيشُ نَبَالًا لَا يُوَانِيكَ رِيشُهَا ... وَتَبْرِي نَبَالًا رِيشُهَا لَكَ أَجْمَعُ

وَحَارَبْتَ أَقْوَامًا كِرَامًا أَعِزَّةً ... وَأَهْلَكْتَ أَقْوَامًا بِهِمْ كُنْتَ تَقْزَعُ

سَتَعْلَمُ إِنْ نَابَتْكَ يَوْمًا مُلِمَّةٌ ... وَأَسْلَمَكَ الْأَوْبَاشُ مَا كُنْتَ تَصْنَعُ

Behey Teym b. 'Amr![52] Ne yaman bir kindir (sülâlenden Umeyye b. Halef'in) getirdiği (eziyetler)![53]/ (Neyse ki Umeyye b. Halef'in) önünde engel teşkil edecek engin deniz ve develerin otlak yeri olan koskoca çöl var. Çıkardın mı beni Mekke'nin merkezinden güvenli bir şekilde?/ Ve de yerleştirdin mi (zorla) beni Beydâ[54] sarayında (bir yerlere) nefret ettirerek kendinden?/ Tüyü sana eğilmeyen okları tüy takarak güçlendiriyorsun da/ Tüyü hepten senin olan okları buduyorsun.[55]/ Asil ve şerefli akrabalara savaş açtın/ Ve yok ettin (zorluk anında) kendilerine sığındığın akrabaları./ Anlayacaksın bir gün başına bir musibet geldiğinde/ Ve de kalabalıklar seni terk ettiğinde (yaptıklarının yanlış olduğunu).

---

[46] el-'Askalânî, *el-İsâbe* VI, 82.

[47] el-'Askalânî, *el-İsâbe,* VI, 81.

[48] el-'Askalânî, *el-İsâbe,* VII, 109.

[49] el-Beâdî, 'Âtik b. Ğays, *Mu'cemu'l-ma'âlimi'l-coğrâfiyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Dâru Mekke, Mekke, 1982, s. 42.

[50] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 419.

[51] Dizede yer alan الشرمان lafzı deniz anlamına gelen شرم kelimesinden tesniye olup vezinde uyum sağlamak amacıyla getirilmiştir. Bkz: el-Beâdî, 'Âtik b. Ğays, *Mu'cemu'l-ma'âlimi'l-coğrâfiyye* s. 42.

[52] Şair burada Teym b. 'Amr ile Umeyye b. Halef'in büyük dedesini kastetmektedir. Bkz: İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 419.

[53] للذي جاء بغضة ifadesindeki lâm taaccüb lâmıdır. Bkz: es-Suheylî, Abdurrahmân b. Abdullah b. Ahmed b. Ebî'l-Hasen el-Has'amî, *er-Ravdu'l-unuf fî tefsîri's-Sîreti'n-Nebeviyye li'bni-Hişâm*, thk.: Mecdî b. Mansûr b. Seyyid eş-Şûrâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1967, II, 104.

[54] بيضاء Habeşistan'da bir kent ismidir. Bkz: İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 419.

[55] Şair ترِيش نبالا لا يوانيك ريشها وتبري نبالا ريشها لك أجمع / 'Tüyü sana eğilmeyen okları tüy takarak güçlendiriyorsun da/ Tüyü hepten senin olan okları buduyorsun' ifadesi ile 'Emirlerine itaat etmeyen ve kendi soyundan olmayan yabancılara destek veriyor iken kendi halkına düşmanca davranıyorsun. Hâlbuki senden beklenen halkına destek vermen ve yanlış giden bir şeyler varsa onları düzeltmendir.' anlamını kastetmektedir. Bkz: İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 419.

Dizelerde Umeyye b. Halef'teki şiddet eğiliminin ve kin duygusunun şair üzerinde bıraktığı derin izler rahatça okunabilmektedir. Nitekim şair Habeşistan'da artık güvende olsa bile iç dünyasını süsleyen ögelere ve hatıralara şekil veren yurdundan koparılmış olmanın ezikliğini derinden hissetmektedir. Öte yandan Mekke ile Habeşistan arasını ayıran engin deniz ve koca çöl sebebi ile Umeyye b. Halef'in artık Habeşistan'a kadar gidip sığınmacı statüsündeki Müslümanlara işkence yapmaya kalkışması imkânsızdır. Bununla birlikte şair, amcasının oğlu tarafından geçmişte maruz bırakıldığı baskıları ve Habeşistan'a hicrete zorlanmış olmasını bir türlü hazmedememektedir. Şaire göre Umeyye b. Halef, aralarında kan bağı bulunan Müslüman akrabalarına kucak açmak ve İslâm dinine girmiş olmaları sebebiyle onlara anlayış göstermek yerine soydaşlarına fiilen savaş açmıştır. Zor günde sığındığı asil akrabalarına savaş açan ve onları Habeşistan'a sığınmak zorunda bırakan Umeyye b. Halef ancak başına bir musibet geldiğinde kuru kalabalığın kendisini yalnız bırakmasıyla hatasını anlayacaktır.

Görüleceği üzere dizelerde şair maruz bırakıldığı baskılar sonucunda yurdundan edilen ve bu nedenle iç dünyasında acı dolu hatıralarla yaşayan bir kişilik portresi yansıtmaktadır.

Kızgın çölde Bilâl-i Habeşî'nin üzerine kaya parçası koymak suretiyle işkence uygulayan[56] Umeyye b. Halef'in Allah Resûlü tarafından beddua almış olması da[57] Umeyye b. Halef'teki şiddet eğiliminin ve şair üzerinde bıraktığı derin izlerin boyutları hakkında ipucu vermektedir.

Habeşistan'a hicret izlerine Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî tarafından dile getirilen başka dizelerde de rastlanmaktadır.

Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî, aralarında yakın akrabalarının da bulunduğu Kureyşliler tarafından uygulanan baskılar sonucunda Müslümanların Habeşistan'a sığınmak zorunda bırakılmış olmalarına tepki gösterir ve dizelerde şunları söyler:[58] (Tavîl)

أَبَتْ كَبِدِي -لَا أَكْذِبَنْكَ-قِتَالَهُمْ عَلِيّ وَتَأْبَاهُ عَلِيّ أَنَـــــــــامِلِي
وَكَيْفَ قِتَالِي مَعْشَرًا أَدَّبُـــوكُمُ عَلَى الْحَقّ أَنْ لَا تَأْشِبُوهُ بِبَاطِـــــلِ
نَفَتْهُمْ عِبَادُ الْجِنّ مِنْ حُرّ أَرْضِهِمْ[59] فَأَضْحَوْا عَلَى أَمْرٍ شَدِيدِ الْبَلَابِـــــلِ
فَإِنْ تَكُ كَانَتْ فِي عَدِيّ أَمَانَـــةٌ عَدِيّ بْنِ سَعْدٍ[60] عَنْ تُقًى ، أَوْ تَوَاصُلِ
فَقَدْ كُنْتُ أَرْجُو أَنَّ ذَلِكَ فِيكُمُ بِمَجْدِ الَّذِي لَا يُطَّبَى بِالْجَعَـــــائِلِ
وَبَدَّلْت شِبْلًا شِبْلَ كُلّ خَبِيثَـةٍ بِذِي جَفْرٍ[61] مَأْوَى الضّعَافِ الْأَرَامِلِ

Hazmetmedi ciğerim bir türlü - Ne yalan söyleyeyim sana- (Müslüman)lara savaş açılmasını. Parmak uçlarım da hazmetmemekte bu durumu./ Hakkı batılla karıştırmayasınız diye hak adına sizi eğitmiş bir toplulukla nasıl savaşırım?/

---

[56] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 400,401.

[57] Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Kitâbu'l-Cizye ve'l-Muvâda'ah, 21 (II, 416).

[58] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 418; Bin Yesâr Muhammed b. İshâk, *Sîretu İbn-i İshâk*, s. 203.

[59] Dizede yer alan حر أرضهم ifadesi 'bereketli toprakları' anlamındadır. Bkz: el-Cebbûrî, Yahya, *Şi'ru'l-muhadramîn ve eseru'l-İslâmi fîh*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1981, s. 106.

[60] Dizede sözü edilen 'Adiyy b. S'ad, Abdullah b. el-Hâris'in üçüncü kuşak atasıdır. Bkz: İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 417

[61] جَفْر lafzı Arapçada iyilik, bolluk ve bağış anlamlarına gelmektedir. Bkz: İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab,* V, 3351. (Fâ Bâbı)

(Müslümanları) bereketli topraklarından sürgün etti cinlere tapanlar.[62]/ Böylece çok sıkıntılı bir halde buldu (Müslümanlar) kendilerini./ Şayet geçmişte (büyük atamız) 'Adiyy'e bir güven (söz konusu) ise/ (Şu ikinci kuşaktan atamız) 'Adiyy b. S'ad'e takva veya sıla-i rahimden kaynaklanan/ Aynı güvenin size de olmasını dilerdim/ Rüşvetlerle kandırılmayacak (Yüce Allah'a takvanız ve akrabalarınıza iyi davranmanız sebebiyle) hamd edilmekle (oluşacak güvenin)./ (Ne var ki) yeğledin sen aslan parçası (gibi) her bir kötülüğün yavrusunu, muhtaç ve fakir güçsüzlerin sığınağı olan bol bağış sahibi (Allah'a).

Dizelerden Müslümanlara baskı yapmak suretiyle Müslümanları Habeşistan'a hicret etmeye zorlayanlar arasında şairin yakın akrabalarının da bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira şair mensubu bulunduğu 'Adiyy oğullarını Müslümanlara baskı yapmak ve Habeşistan'a hicret etmeye zorlamak suretiyle ataları 'Adiyy'den miras aldıkları 'güvenilir kimseler' olma şöhretlerini yitirmekle itham etmektedir. Şaire göre 'Adiyy oğullarından beklenen şey, Müslümanlara baskı yapmak yerine güçsüz olan Müslümanları himayeleri altına almak ve atalarından kendilerine geçen 'güvenilir kimseler' olma şöhretinin gereğini yerine getirerek onları korumaktır. Ne var ki şairin muhatabı safını hak yerine batılın yanında belirlemiş ve her tür kötülüğün palazlanmasına sebep olmuştur.

Sonuç olarak Asr-ı saâdet Arap şiirinin Habeşistan'a hicret eden veya Ebû Tâlib örneğinde olduğu gibi Habeşistan'a hicret edenlerle bir şekilde bağlantısı bulunan şairlerin yaşanan hadiseler karşısındaki duygularını bütün çıplaklığıyla gözler önüne serdiği anlaşılmaktadır.

Acaba İslâm'ın erken dönemini temsil eden Asr-ı saâdet şiir metinleri Habeşistan'a hicret izlerinin yanı sıra İslâm dini'ne ait izler de yansıtır mı? Çalışmanın bundan sonraki aşamasında bu soruya cevap bulmaya çalışılacaktır.

4. Habeşistan'a Hicret Şiirinde Kur'ân-ı Kerîm ve Hadis-i Şerîf İzleri

Kur'ân-ı Kerîm İslâm dini'nde temel kaynaktır. Hadis adıyla bilinen Allah Resûlü'nün uygulamaları ise Kur'ân-ı Kerîm'den sonra ikinci derece önem arz eder. Hal böyle olunca Habeşistan'a hicret esintileri taşıyan Asr-ı saâdet şiir metinlerinde az da olsa Kur'ân ayetlerinin ve hadislerin izlerine rastlamak beklenecek bir durumdur. Habeşistan'a hicret esintilerini yansıtan Asr-ı saâdet şiir metinlerinde dikkat çeken Kur'ân ve hadis izlerini iki ayrı kategoride incelemek mümkündür.

4.1. Habeşistan'a Hicret Şiirinde Kur'ân-ı Kerîm İzleri

İslâm dini insanlık tarihinde köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Söz gelimi İslâm dini insanlığı cehalet karanlıklarından hakikat aydınlıklarına taşımıştır. Yine İslâm dini insanlığı kula kul olmaktan çıkarmış ve tek Allah'a kulluk etmeye yönlendirmiştir. Hal böyle olunca sahabe Allah'ın ve Allah Resûlü'nün buyruklarına an be an uymaya azami dikkat göstermişlerdir. Habeşistan'a hicret hadisesi vahyin inmeye başladığı erken döneme tekabül etse de haddi zatında Kur'ân'ın yönlendirmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Nitekim Kehf suresinden esinlenen Allah Resûlü sahabeye dinlerini özgürce yaşayabilecekleri Habeşistan'a hicret etme tavsiyesinde bulunmuş sahabe de tereddüt etmeksizin Allah Resûlü'nün tavsiyesine uymuştur. Bu bakımdan Asr-ı saâdet şiir metinlerinde Kehf suresinin izlerine de rastlamak mümkündür.

Örnek vermek gerekirse şair Abdullah b. el-Hâris es-Sehmî Habeşistan'da dillendirdiği dizede şunları söyler: (Basît)[63]

---

[62] Cahiliye döneminde Kureyş kabilesine mensup Araplar putların yanı sıra cinlere de tapıyorlar ve cinleri Allah'a ortak koşuyorlardı. Bkz: Dâvûd, Corcis, Dâvûd, *Edyânu'l-Arabi kable'l-İslâm*, Beyrut, 1988, s. 353.

[63] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 417

أَنَّا وَجَدْنَا بِلَادَ اللَّهِ وَاسِعَةً تُنْجِي مِنَ الذُّلِّ وَالْمَخْزَاةِ وَالْهُونِ

Biz Allah'ın (yeryüzündeki) diyarlarını geniş bulduk/ Zilletten, onursuzluktan ve hor görülmekten kurtaracak (kadar geniş)

Dizede yer alan 'Biz Allah'ın (yeryüzündeki) diyarlarını geniş bulduk/ Zilletten, onursuzluktan ve hor görülmekten kurtaracak (kadar geniş)' ifadesinin "Mademki onlardan ve Allah'tan başkasına tapmakta olduklarından yüz çevirip ayrıldınız, o halde mağaraya sığının ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın ve içinde bulunduğunuz durumda yararlanacağınız şeyler hazırlasın"[64] ayetiyle örtüştüğü açıktır. Zira her iki durumda da zilletten kurtulmak ve Allah'ın buyruklarını rahatça yerine getirebilmek adına uygun zemine sığınma söz konusudur.

Aynı ayetin izlerine Osman b. Maz'ûn'a ait şu dizede de rastlamak mümkündür: (Tavîl)

أَأَخْرَجْتَنِي مِنْ بَطْنِ مَكَّةَ آمِنًا وَأَسْكَنْتَنِي فِي صَرْحِ بَيْضَاءَ تَقْمَعُ

Çıkardın mı beni Mekke'nin merkezinden güvenli bir şekilde?/ Ve de yerleştirdin mi (zorla) beni Beydâ sarayında (bir yerlere) nefret ettirerek kendinden?

Nitekim Kehf suresinde zikredilen zalim hükümdarın işkence ve baskılarından kaçarak mağaraya sığınmak durumunda kalan imanlı gençler[65] gibi Osman b. Maz'ûn da yurdundan edilmiş ve Habeşistan'a sığınmıştır.

Öte yandan Kur'ân ayetlerinde bazı ulusların Allah tarafından gönderilen peygamberlere inanmadıkları yolunda bilgiler yer almaktadır. Söz konusu bilgilerin izlerine şair Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî'ye ait dizede de rastlanmaktadır. Nitekim Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî bu bağlamda şunları söyler: [66] (Tavîl)

وَتِلْكَ قُرَيْشٌ تَجْحَدُ اللَّهَ حَقَّهُ كَمَا جَحَدَتْ عَادٌ وَمَدْيَنُ وَالْحِجْرُ

Ve işte Kureyş budur: İnkâr eder hakkını Allah'ın/ Tıpkı Ad, Medyen ve (Peygamber Salih'in kavmi olan) Hicr (halklarının) inkâr ettiği gibi.

Görüleceği üzere neredeyse dize "(Resûlüm!) Eğer onlar (inkârcılar) seni yalanlıyorlarsa, onlardan önce Nuh'un kavmi, Âd, Semûd, İbrahim'in kavmi, Lût'un kavmi ve Medyen halkı da (peygamberlerini) yalanladılar"[67] ayetlerini yansıtmaktadır.

Öte yandan Yüce Allah bir başka ayette dilediğine azap edeceğini bildirmekte ve şöyle buyurmaktadır:[68]

" Kimi dilersem onu azabıma uğratırım; rahmetim ise her şeyi kuşatır"

Şair Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî ise yukarıdaki ayetin anlamına işaret etmekte ve dizede şunları söylemektedir: [69](Basît)

فَاجْعَلْ عَذَابَكَ فِي الْقَوْمِ الَّذِينَ بَغَوْا وَعَائِذاً بِكَ أَنْ يَعْلُوا فَيُطْغُونِي

O halde azabını azgınlara kıl (Allah'ım)/ Ve sana sığındır (beni), azgınların baskın gelip bana haddi aştırmalarından.

Yapılan izahlardan da anlaşılacağı üzere Habeşistan'a hicret hadisesi vahyin inmeye başladığı erken döneme tekabül etmesi sebebiyle sahabe şairlere ait dizelerde az da olsa Kur'ân ayetlerinden lafız, anlam ve geçmiş kavimlere ait öyküler bağlamında etkilenildiği anlaşılmaktadır.

Habeşistan'a hicret şiirlerinde yer yer hadis izlerine de rastlanmaktadır.

---

[64] Kehf, 18/ 16.
[65] Taberî, *Tefsîru't-Taberî,* XV, 162.
[66] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 418.
[67] Hac 22/ 42, 43, 44.
[68] A'râf 7/ 156.
[69] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 417.

4.2. Habeşistan'a Hicret Şiirinde Hadis İzleri

Allah Resûlü, güçlünün güçsüzü ezdiği, küfrün doruk yaptığı, aklıselimin kabul görmediği ve gerçek dinin bulunmadığı bir ortamda peygamber olarak gönderilmiştir.[70]

Kur'ân öğretilerinin yanı sıra eşitlik prensibinden hareket eden Allah Resûlü, insanları kula kulluk etmek yerine tek Allah'a kul olmaya yönlendirmiş ve zihinleri özgürleştirmiştir. Hal böyle olunca İslâm davetinin ilk yıllarından itibaren toplumda daha çok ezilenler ve güçsüzler Allah Resûlü'nün etrafında kenetlenerek sayıları hızla artmıştır.[71] Buna mukabil İslâm davetinin önündeki en büyük engel güçsüzleri ezmeyi ve köleleştirmeyi kurumsallaştıran saygın tabaka olmuştur. Allah Resûlü'nün tavsiyesine uyarak Habeşistan'a hicret eden Müslümanların daha çok toplumdaki güçsüz ve korumasız kimselerden oluşması bu durumu destekler mahiyettedir.

Habeşistan'a hicret izlerinin yer aldığı şiir kesitlerinde az da olsa hadis esintilerine rastlanmaktadır. Söz gelimi şair Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî dizelerde Allah Resûlü'nün tavsiyesi üzerine hicret ettiği Habeşistan'da Necâşî'nin Müslümanları Kureyş elçilerine teslim etmediği meşhur hadiseye vurgu yapar ve şunları söyler:[72] (Basît)

أَنَّا وَجَدْنَا بِلَادَ اللَّهِ وَاسِعَةً تُنْجِي مِنَ الذُّلِّ وَالْمَخْزَاةِ وَالْهُونِ

Biz Allah'ın (yeryüzündeki) diyarlarını geniş bulduk/ Zilletten, onursuzluktan ve hor görülmekten kurtaracak (kadar geniş).

Nitekim sığınmacı Müslümanlar gibi şair de Allah Resûlü'nün işaret ettiği biçimde Habeşistan'da huzura kavuşmuş ve arzu ettiği özgürlüğü yakalamıştır.

Şair Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî aynı maktada yer alan diğer dizede de Allah Resûlü'nün buyruklarına Müslümanlar tarafından uyulmuş olmasına işaret eder ve şöyle der:[73] (Basît)

إِنَّا تَبِعْنَا نَبِيَّ اللَّهِ، وَاطَّرَحُوا قَوْلَ النَّبِيِّ وَعَالَوْا فِي الْمَوَازِينِ

Biz Allah'ın Peygamber'ine uyduk. (Müşrikler ise) fırlatıp attılar/ Peygamber'in sözünü ve kaçırdılar ölçüleri.

Dizeden de anlaşılacağı üzere Habeşistan'a hicret eden sahabe Allah Resûlü'nün tavsiyelerine uyma hususunda güzel örnektirler. Bu bakımdan Allah Resûlü aralarında amcasının oğlu Cafer b. Ebî Tâlib'in de bulunduğu Müslümanların güçlenerek Habeşistan'dan dönmeleri üzerine sevinmiş ve bu sevincini şu ifadelerle dile getirmiştir:[74]

"Hayber'in fethine mi yoksa Cafer'in dönüşüne mi sevineyim bilemiyorum."

Son söz olarak dizede yer alan 'Nebiyyallah' ve 'Nebi' ifadeleri de Allah Resûlü'nün dolayısıyla hadislerin şair üzerinde bıraktığı etkiyi gösterdiği muhakkaktır.

5. Teknik Özellikler

Sözlükte 'dize' ve 'her türden bilgi'[75] anlamlarına gelen şiir, terim olarak, 'duygu ve düşünceleri tasvir eden vezinli ve kafiyeli söz'[76] şeklinde tanımlanır. Buna göre

---

[70] Ebû 'Ûde, Ahmed Mansûr, *Vahdetu'l-ummeti'l-İslâmiyye fi's-sunneti'n-nebeviyye*, Yüksek Lisans Tezi, el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, Kulliyyetu Usûli'd-dîn, Gazze, 2009, s. 19.

[71] el-Bûtî, Muhammed Sa'îd Ramadan, *Fıkhu's-Sîyre,* Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1980, s.97.

[72] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 417.

[73] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 417.

[74] en-Neysâbûrî, Muhammed b. Abdullah el-Hâkim, *el-Mustedrek 'alâ's-Sahîhayn*, thk., Mustafa Abdulkâdir 'Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, ts., III, 230.

[75] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VI, 2273. (Şın bâbı)

[76] eş-Şâyib, Ahmed, *Usûlu'n-nakdi'l-edebî*, Mektebetu'n-Nahda'l-Mısriyye, Kahire,1973, s. 298.

teknik anlamda şiir sanatı, mana[77] ile birlikte lafız, vezin, kafiye, duygu/infial[78] ve kurgu/sanat tasviri[79] gibi üslûp[80] unsurlarından oluşur.

Çalışma boyunca Habeşistan'a hicret şiirine mana itibarıyla değinildi. Bu bakımdan Habeşistan'a hicret şiiri şiir tekniği bağlamında lafız, vezin, kafiye, duygu/infial ve sanat tasviri gibi şiire şekil veren[81] özellikler yönüyle değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

5.2. Lafız

İslâm dini insanlık tarihinde köklü değişiklikler meydana getirdiği gibi şiir dilinde de beraberinde getirdiği değerlere uygun düşecek biçimde değişikliklere gitmiştir. Örnek vermek gerekirse Cahiliye devrinde şiir dili çöl hayatının karakteristik özelliklerini taşımakta ve anlaşılması zor lafızlar içermektedir.[82] Buna mukabil Habeşistan'a hicret izleri taşıyan şiir metinleri ise İslâm dini'nin beraberinde getirdiği değerleri yansıtan Asr-ı saadet Arap şiirindeki sadelik gibi karakteristik özellikleri yansıtmaktadır.[83]

5.3. Vezin ve Kafiye

Habeşistan'a hicret izleri içeren şiir metinleri vezin ve kafiye itibarıyla Cahiliye şiirinin devamı konumundadır. Nitekim söz konusu şiir metinlerinden sadece bir tanesi 'basît' vezin üzerine inşa edilmiş iken diğer dört metin 'tavîl' şiir vezni ile kaleme alınmıştır. 'Basît' ve 'tavîl' şiir vezinleri Cahiliye şiirinde en fazla tercih edilen vezinler arasında yer alır.[84] Habeşistan'a hicret esintileri içeren söz konusu metinler İslâm dini'nin erken dönemini temsil ettiğinden Cahiliye şiirinin devamı niteliğinde olması normal karşılanacak bir durumdur.

5.4. Duygu/İnfial

İki tür Eski Arap şiiri vardır. Bunlardan ilki birden fazla deneyim ve tema içeren uzun soluklu şiirlerdir. Söz konusu şiirler ana hatlarıyla kadın temalı giriş, asıl tema ve sonuç gibi bölümlerden oluşur. Diğer şiir türü ise yaşanan duygu yoğunluğunun dışa yansıtıldığı kısa maktalardan ibarettir. İlk şiir türünün aksine maktalarda konu bütünlüğü söz konusudur. Zira şair anlık duygularını yapmacık olmaktan uzak bir biçimde dizelere yansıtmayı amaçlar.[85] Maktalar halindeki Habeşistan'a hicret esintilerini yansıtan şiir metinleri ikinci grubu temsil etmektedir. Oğlu Cafer'in akıbetini sorgulayan ve duygu yoğunluğu yaşadığı her dizeden anlaşılan Ebû Tâlib'e ait maktayı bu duruma örnek göstermek mümkündür.

5.1. Kurgu/ Sanat Tasviri

Duygu yoğunluğunun dinleyicide/okuyucuda kalıcı etki bırakabilmesini sağlamak adına zihinlerde canlanacak biçimde somutlaştırılması gerekir.[86] Bu bakımdan şair, yaşadığı duygu yoğunluğunu, istiare ve kinaye gibi[87] sanat türlerinden yararlanarak aşina olduğu somut kalıplar içerisinde dinleyicinin algısına yaklaştırmaya çalışır.

---

[77] İbn Raşîk, Ebû 'Ali el- Hasen el-Ḳayravânî, *el-'Umde fî mahâsini'ş-şi'r ve âdâbihi ve nakdih*, thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1981, I, 119.

[78] Şâyib, *Usûlu'n-nakdi'l-edebî*, s. 298.

[79] Şâyib, *Usûlu'n-nakdi'l-edebî*, s. 301.

[80] Şâyib, *Usûlu'n-nakdi'l-edebî*, s. 302.

[81] el-Hâmid, Abdullah Hâmid,*Tahlîlu'n-nusûsi'l-edebiyye*, Ders notları, Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Riyad, ts., s. 18.

[82] Sözgelimi bkz: İmru'u'l-Kays, *Dîvân,* tsh.: Mustafa 'Abdu'ş-Şâfî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2004, s. 110.

[83] Ma'rûf, Nâyif, *el-Edebu'l-islâmî fî 'ahdi'n-nubuvveti ve hilâfeti'r-râşidîn*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1990, s. 275.

[84] Ma'rûf, Nâyif, *el-Edebu'l-islâmî fî 'ahdi'n-nubuvveti ve hilâfeti'r-râşidîn*, s. 275.

[85]el-Cebbûrî, Yahya, *eş-Ş'iru'l-câhilî hasâisuhû ve funûnuhû,* Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1986, s. 241.

[86] eş-Şâyib, *Usûlu'n-nakdi'l-edebî*, s. 210.

[87] eş-Şâyib, *Usûlu'n-nakdi'l-edebî*, s. 218.

Habeşistan'a hicret izleri taşıyan şiir metinlerinde şair tarafından yaşanan duygu yoğunluğunun istiare ve kinaye gibi Cahiliye döneminde bilinen sanat türleri aracılığıyla dinleyicinin algısına yaklaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Söz gelimi şair Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî dizede istiare sanatı kullanmak suretiyle Habeşistan'da umulan özgürlüğün insan onuruna yakışır biçimde sınırsız olduğunu vurgulamaya çalışır ve şöyle der: [88] (Basît)

أَنَّا وَجَدْنَا بِلَادَ اللَّهِ وَاسِعَةً تُنْجِي مِنَ الذُّلِّ وَالْمَخْزَاةِ وَالْهُونِ

Biz Allah'ın (yeryüzündeki) diyarlarını geniş bulduk/ Zilletten, onursuzluktan ve hor görülmekten kurtaracak (kadar geniş).

Dizede Habeşistan, esir düşmüş ve itibarsızlaştırılmış bir kimsenin kurtarıcısı konumundaki cesur savaşçıya benzetilmektedir. Ancak müşebbeh (yeryüzü/Habeşistan) zikredilmiş iken muşebbehun bih (cesur savaşçı) zikredilmemektedir. Dolayısıyla dizede istiare-i mekniyye sanatı söz konusudur. Düşmana esir düşen ve itibarsızlaştırılan bir kimsenin kurtarılması yolunda cesur savaşçı tarafından verilen mücadele tasvirinin yaşanan duygu yoğunluğunu zihinlerde canlı tutacağı ve algılamada kolaylık sağlayacağı muhakkaktır.

Kinaye sanatına ise şair Osman b. Maz'ûn a ait dizeyi örnek göstermek mümkündür. Şair Osman b. Maz'ûn amcasının oğlu Umeyye b. Halef tarafından Müslümanlara işkence uygulanması ve Müslümanların Habeşistan'a hicret etmeye zorlanmaları karşısında yaşadığı duygu yoğunluğunu kinaye sanatı kullanmak suretiyle zihinlere yaklaştırmaya çalışmaktadır. Nitekim Osman b. Maz'ûn dizede şöyle der :[89] (Tavîl)

تَرِيشُ نِبَالًا لَا يُوَانِيكَ رِيشُهَا وَتَبْرِي نِبَالًا رِيشُهَا لَكَ أَجْمَعُ

Tüyü sana eğilmeyen okları tüy takarak güçlendiriyorsun da/ Tüyü hepten senin olan okları buduyorsun.

Dizeden de anlaşılacağı üzere düşman okuna tüy takılması düşmanla aynı safta yer almaktan ve düşmanın güçlendirilmesinden kinayedir. Buna mukabil dostlara ait okların budanması ise dostlara düşmanlık beslemekten ve dostların zayıf düşürülmesinden kinayedir. Dizede Umeyye b. Halef tarafından akrabalarının zayıflatılması ve düşmanın güçlendirilmesi karşısında şairin duygu yoğunluğu yaşadığı anlaşılmaktadır. Dizede şair yaşadığı duygu yoğunluğunu kinaye sanatı kullanmak suretiyle zihinlere yaklaştırmaya çalışmıştır.

Yapılan izahlardan ve verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, günümüze ulaşan Asr-ı saâdet şiir metinlerinde Habeşistan'a hicret izleri dizelere yansıtılırken istiare ve kinaye gibi Cahiliye döneminde bilinen klasik sanat tasvirleri kullanılmıştır.

5.5. Kalıp

Çalışmanın seyri içerisinde değinildiği üzere Habeşistan'a hicret esintileri taşıyan şiir metinleri Cahiliye dönemi geleneksel şiir kalıplarının aksine kısa maktalardan oluşmaktadır. Zira Müslümanların müşrikler tarafından maruz bırakıldığı baskılar karşısında duygu yoğunluğu yaşayan şairin, gazel, betimleme, ana tema ve sonuç bölümlerinden oluşan geleneksel şiir kalıplarını gözetmek yerine anlık duygularını dizelere yansıtma gayreti içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Allah Resûlü (s.a.v.) kırk yaşında peygamberlikle görevlendirilmiştir. İslâm dini Mekke halkı arasında üç yıl boyunca tanınmış ve gizlice yayılmıştır. İslâm dininin aleni olarak tebliğ edilmesi yolunda vahiy inince Allah Resûlü kendisine emredileni

[88] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 417.
[89] İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 419.

uygulamaya koyulur. Başlangıçta yeni dine davet halk arasında kabul görse de tapılan putlar Allah Resûlü tarafından eleştiri konusu yapılınca birkaç Müslüman dışında Mekke halkı bu durumu kabullenmek istemezler ve İslâm davetini engellemek adına söz birliği ederler. Zamanla müşrikler tarafından Allah Resûlü'ne ve Müslümanlara fiilî işkence uygulanır. Müşrikler tarafından Müslümanlara uygulanan işkenceler tahammül sınırını aşınca Allah Resûlü İslâm davetinin güçlenmesi adına sahabeye geçici süreyle Habeşistan'a hicret etmeleri yolunda tavsiyede bulunur. Zira Habeşistan Kralı adildir ve ülkesine sığınanları himayesi altına almaktadır.

Asr-ı saâdet Arap şiiri Habeşistan'a hicret eden veya Ebû Tâlib örneğinde olduğu gibi Habeşistan'a hicret edenlerle bir şekilde bağlantısı bulunan şairlerin yaşanan hadiseler karşısındaki duygularını bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir.

Söz gelimi Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî, Müşrikler tarafından Müslümanlara uygulanan baskıları hazmedememekte ve Müşriklere karşı intikam duyguları beslemektedir. Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî'nin Müşriklere karşı hissettiği intikam duyguları, Müşrikleri azgın Ad, Medyen ve Hicr halkları ile aynı kefeye koyacak kadar güçlüdür. Yine Abdullah b. el-Hâris b. Kays es-Sehmî, Allah Resûlü'ne bağlılığı ve sahip olduğu iman gücü ile övünmektedir.

Allah Resûlü'nün amcası Ebû Tâlib ise Habeşistan'a hicret eden Müslümanlar arasında bulunan oğlu Cafer'in akıbeti konusunda bir baba olarak endişe duymakta ve yaşadığı duygu yoğunluğunu ustaca dizelere yansıtmaktadır.

Şair Osman b. Maz'ûn'a ait dizelerde ise yurdundan edilen ve bu nedenle iç dünyasında acı dolu hatıralarla yaşayan bir şahsiyet portresiyle karşılaşılmaktadır.

Habeşistan'a hicret esintileri içeren şiir metinlerinde az da olsa Kur'ân-ı Kerîm ve hadis izlerine de rastlanmaktadır. Habeşistan'a hicret hadisesinin vahyin inmeye başladığı erken döneme tekabül etmesi dikkate alındığında Kur'ân-ı Kerîm ve Hadis-i Şerif izlerinin az olması beklenecek bir durumdur.

Habeşistan'a hicret esintileri içeren söz konusu şiir metinlerinde Kur'ân-ı Kerîm'in izleri daha çok lafız, anlam ve geçmiş kavimlere ait isimler şeklinde kendini göstermektedir.

Öte yandan Allah Resûlü sahabeye Habeşistan'a hicret etmeleri yolunda tavsiyede bulunurken ilham kaynağı Kehf suresinde anlatılan olaylar olmuştur. Bu bakımdan Habeşistan'a hicret hadisesini ve Habeşistan'a hicret esintileri taşıyan Asr-ı saâdet şairlerine ait dizeleri genel anlamda Kur'ân-ı Kerîm'in etkisi şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Habeşistan'a hicret esintileri taşıyan şiir metinlerinde hadis izleri ise daha çok Allah Resûlü'nün tavsiyelerine uyma şeklinde kendini göstermektedir. Söz konusu şiir metinlerinde 'Nebiyyallah' ve 'Nebi' şeklinde direk Allah Resûlü'ne işaret eden lafızlara da rastlanmaktadır.

Habeşistan'a hicret izlerini içeren şiir metinleri İslâm dininin ruhuna uygun düşecek lafızlar bir kenara bırakıldığında şiir tekniği açısından Cahiliye dönemi şiir maktalarının devamı niteliğindedir. Nitekim şairler yaşadıkları duygu yoğunluğunu dizelere yansıtırken uzun soluklu şiirler yerine kısa maktalar kullanmışlardır. Yine şairler yaşadıkları duygu yoğunluğunu dinleyicinin algısına yaklaştırmak adına Cahiliye şiirinde sıkça kullanılan 'istiare' ve 'kinaye' sanatlarını kullanmışlardır. Öte yandan şairler söz konusu maktaları Cahiliye şiirinde oldukça yaygın kullanılan 'Basît' ve 'Tavîl' şiir vezinleri üzerine inşa etmişlerdir.

Çalışmanın İslâm tarihi ve Asr-ı saadet Arap şiiri alanlarında yapılacak çalışmalara katkıda bulunması umulmaktadır.

Kaynakça

Ali, Ahmed Muhammed, *el-Edebu'l-islâmî darûra*, Râbitatu'l-Câmiâti'l-İslâmiyye, Kahire, 1991,

el-'Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hâcer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk.: Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî, Merkezu Hecr Li'l-Buhûsi Ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye Ve'l-İslâmiyye, Kahire, 2008,

Altunci, Muhammed, *Dîvânu Ebî Tâlib 'Ammi'n-Nebiyy sallallahu 'aleyhi ve sellem*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1994,

Bin Yesâr Muhammed b. İshâk, *Sîretu İbn-i İshâk*, thk.: Muhammed Hamîdullah, Konya, 1981,

Bintu'ş-Şâti', Âişe Abdurrahmân, *Ma'a'l-Mustafa,* Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1991,

Dâvûd, Corcis, Dâvûd, *Edyânu'l-Arabi kable'l-İslâm*, Beyrut, 1988,

Ebû 'Ûde, Ahmed Mansûr, *Vahdetu'l-ummeti'l-İslâmiyye fi's-sunneti'n-nebeviyye*, Yüksek Lisans Tezi, el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, Kulliyyetu Usûli'd-dîn, Gazze, 2009,

Ebû'l-Fidâ, İsmail b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk.: Sâmî b. Muhammed es-Selâme, Mektebetu'l-Ma'ârif, Riyad, 1984,

el-Beâdî, 'Âtik b. Ğays, *Mu'cemu'l-ma'âlimi'l-coğrâfiyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Dâru Mekke, Mekke, 1982,

el-Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk.: Muhibbu'd-Dîn el-Hatîb vd, el-Mektebetu's-Selefiyye, Kahire, 1400,

el-Bûtî, Muhammed Sa'îd Ramadan, *Fıkhu's-Sîyre,* Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1980,

el-Cebbûrî, Yahya, *eş-Ş'iru'l-câhilî hasâisuhû ve funûnuhû,* Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1986,

----------, *Şi'ru'l-muhadramîn ve eseru'l-İslâmi fîh*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1981,

el-Cezerî, 'Izzu'd-dîn b. el-Esîr Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Usdu'l-ğâbe fî m'arifeti's-sahâbe,* Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1989,

el-Hâmid, Abdullah Hâmid,*Tahlîlu'n-nusûsi'l-edebiyye*, Ders notları, Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Riyad, ts.,

İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdulmelik, *Sîretu'n-Nebi*, thk.: Mecdî Fethi es-Seyyid, Dâru's-Sahabe Li't-Turâs, Tanta, 1995,

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ, *el-Bidâyetu ve'n-nihâye*, thk.: Ahmed Ebû Mulhim vd., Dâru'r-Reyyân, Kahire, 1988,

----------, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, thk.: Sâmî b. Muhammed es-Selâme, Dâru Taybe, Riyad, ts.,

----------, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk.: Mustafa Abdu'l-Vâhid, Dâru'l-M'arife, Beyrut, 1976,

İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab,* Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, ts,

İbn Raşîk, Ebû 'Ali el- Hasen el-Ķayravânî, *el-'Umde fî mahâsini'ş-şi'r ve âdâbihi ve nakdih*, thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1981,

İmru'u'l-Kays, *Dîvân,* tsh.: Mustafa 'Abdu'ş-Şâfî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2004,

Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 1972,

Ma'rûf, Nâyif, *el-Edebu'l-islâmî fî 'ahdi'n-nubuvveti ve hilâfeti'r-râşidîn*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1990,

el-Merzûkî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu Dîvâni'l-hamâse*, thk.: Ğarîd eş-Şeyh,Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2003,

el-Mubârekfûrî, Safiyyurrahmân, *er-Rahîku'l-mhatûm*, Vuzâratu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Katar, 2007,
en-Neccâr, Muhammed et-Tayyib, *el-Kavlu'l-mubîn fî sîreti Seyyidi'l-murselîn*, Dâru'l-Livâ', Riyad, 1981,
en-Neysâbûrî, Muhammed b. Abdullah el-Hâkim, *el-Mustedrek 'alâ's-Sahîhayn*, thk., Mustafa Abdulkâdir 'Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, ts.,
es-Suheylî, Abdurrahmân b. Abdullah b. Ahmed b. Ebî'l-Hasen el-Has'amî, *er-Ravdu'l-unuf fî tefsîri's-Sîreti'n-Nebeviyye li'bni-Hişâm*, thk.: Mecdî b. Mansûr b. Seyyid eş-Şûrâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1967,
----------, *er-Ravdu'l-unuf fî şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li'bn'i-Hişâm*, thk.: Abdurrahman el-Vekîl, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, Kahire, 1967,
eş-Şâyib, Ahmed, *Usûlu'n-nakdi'l-edebî*, Mektebetu'n-Nahda'l-Mısriyye, Kahire,1973,
et-Taberî, Ebû Cafer b. Cerîr, *Tefsîru't-Taberî, Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*, thk.: Abdullah b. 'Abdi'l-Muhsin et-Turkî, Dâru Hecr, Kahire, 2001,
et-Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ, *el-Câmi'u'-kebîr*, thk.: Beşşâr 'Avvâd M'arûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1996,
Zalad, 'Abdurrahîm Mahmûd, *et-Te'sîru'n-nefsî li'l-İslâmi fi'ş-ş'ir v devruhu fî 'ahdi'n-nubuvve*, Dâru'l-Livâ' Riyad, 1983,